

Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка, І. В. Грабовська

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
для студентів вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2012

УДК 65.014(075.8)
ББК 65.290-2я73
Т 98

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Лист № 1/11-8149 від 29.08.2011 р.)*

Рецензенти:

Чухрай Н. І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій Національного університету «Львівська політехніка»;
Синчак В. П. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, економічної теорії та фінансів Хмельницького університету управління та права.

Тюріна, Н. М. Антикризове управління [текст] : навч. посіб. / Н. М. Тюріна,
Т 98 Н. С. Кравацка, І. В. Грабовська – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 448 с.

ISBN 978-617-673-010-1

У навчальному посібнику висвітлюються питання теорії та практики управління кризовими ситуаціями на підприємствах, методичні підходи до розробки системи заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства і підвищення його конкурентних переваг на основі діагностики причин виникнення кризової ситуації й аналізу фінансово-економічного стану. Розгляд теоретичного матеріалу супроводжується значною кількістю прикладів, таблиць, рисунків.

Навчальний посібник буде корисним для студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів, а також для фахівців-практиків з антикризового управління

УДК 65.014(075.8)
ББК 65.290-2я73

ISBN 978-617-673-010-1

© Тюріна Н. М., Кравацка Н. С., Грабовська І. В., 2012.
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012.

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ КРИЗИ	9
Тема 1. Кризи у розвитку соціально-економічних систем	9
1.1 Загальні поняття про кризу і кризові явища	9
1.2. Причини, наслідки та види криз	12
1.3. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку	15
1.4. Кризові явища в економіці України	28
Тема 2. Криза підприємства: економічний зміст, види, причини виникнення та наслідки	34
2.1. Економічний зміст, види, причини виникнення та наслідки кризи підприємства	34
2.2. Кризові явища у діяльності українських підприємств	41
Тема 3. Загальні основи антикризового управління та антикризового державного регулювання	47
3.1. Сутнісні характеристики антикризового управління	47
3.2. Державне антикризове регулювання	53
3.3. Становлення інституту банкрутства в Україні	56
3.4. Основні категорії регулювання відносин банкрутства та санації підприємств	63
Розділ II. ДІАГНОСТИКА ТА АНАЛІЗ КРИЗОВОГО СТАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ	85
Тема 4. Діагностика фінансово-економічного стану неплатоспроможних підприємств. Аналіз методик прогнозування банкрутства підприємств	85
4.1. Сутність та мета діагностики банкрутства підприємства	85
4.2. Створення інформаційної бази досліджень	87
4.3. Рекомендації до виконання експрес-діагностики схильності підприємства до банкрутства з використанням зарубіжних та вітчизняних методик	91
4.4. Ретроспективна діагностика фінансово-економічного стану підприємства	97
4.5. Аналіз діяльності підприємств на основі вартісного підходу	99
4.6. Узагальнення результатів дослідження фінансового стану підприємства	101
Тема 5. Аналіз фінансово-економічної, операційної та управлінської діяльності організації	105
5.1. Оцінка структури балансу підприємства	105
5.2. Аналіз фінансових результатів діяльності підприємства	108

5.3. Аналіз фінансової стійкості підприємства	110
5.4. Аналіз операційної діяльності підприємства	111
5.4.1. Аналіз виробничої діяльності	111
5.4.2. Аналіз стану виробництва та реалізації продукції	112
5.4.3. Методи оцінки обсягів виробленої і реалізованої продукції.	113
5.4.4. Оцінка показників при відсутності виробничої діяльності.	115
5.4.5. Оцінка стабільності системи виробництва і реалізації	115
5.4.6. Оцінка рівня пропорційності виробництва	117
5.4.7. Аналіз витрат на виробництво і реалізацію продукції.	118
5.4.8. Аналіз витрат на грошову одиницю продукції.	119
5.4.9. Аналіз стану і використання оборотних та необоротних активів	120
5.4.10. Аналіз маркетингової діяльності підприємства	122
5.4.11. Оцінка інноваційної діяльності підприємства	123
5.4.12. Аналіз конкурентоспроможності продукції.	123
5.4.13. Оцінка рівня закупок та логістики	124
5.5. Загальна ефективність менеджменту підприємства	125
Тема 6. Аналітична оцінка вартості майна підприємства	129
6.1. Поняття, основні цілі та принципи оцінки вартості майна підприємства.	129
6.2. Етапи процесу оцінки вартості майна	132
6.3. Методичні підходи до оцінки вартості майна підприємств: витратний, дохідний, ринковий	133
6.3.1. Загальна характеристика методів оцінки вартості майна підприємства	133
6.3.2. Витратний підхід до оцінки вартості підприємств	140
6.3.3. Дохідний підхід до оцінки вартості підприємств	146
6.3.4. Порівняльний (ринковий) підхід до оцінки вартості підприємств	149
6.4. Особливості оцінки вартості підприємства для конкретної мети	152
6.4.1. Оцінка вартості діючого підприємства	152
6.4.2. Оцінка ліквідаційної вартості підприємства	153
6.4.3. Оцінка вартості підприємства з метою інвестування	154
Розділ III. ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ	159
Тема 7. Маркетинг в антикризовому управлінні	159
7.1. Основні положення маркетингу та його місце в антикризовому управлінні	159
7.2. Маркетингові стратегії в антикризовому управлінні	162
7.3. Використання форм та засобів маркетингу в антикризовому управлінні	166
Тема 8. Інноваційно-інвестиційна політика в антикризовому управлінні	175
8.1. Інноваційний процес як об'єктивна необхідність забезпечення конкурентоспроможності підприємств	175
8.2. Інноваційно-інвестиційна стратегія організації	180

8.3. Інноваційний потенціал підприємства	186
8.4. Правила прийняття інвестиційно-інноваційних рішень	190
8.5. Джерела фінансування інноваційно-інвестиційних програм	194
8.6. Методичні підходи до оцінки інвестицій	196
8.6.1. Критерії оцінки інвестиційних проектів в системі антикризового управління	196
8.6.2. Критерії оцінки інвестиційних проектів в умовах невизначеності	201
Тема 9. Антикризове управління персоналом організації	209
9.1. Система антикризового управління персоналом. Принципи управління персоналом	209
9.2. Раціональна кадрова політика в умовах системної кризи	216
9.3. Формування антикризової команди та основні напрямки її діяльності	219
9.4. Антистресова підготовка персоналу	225
Тема 10. Антикризова програма	231
10.1. Сутність антикризової програми підприємства	231
10.2. Розробка системи типових варіантів антикризових управлінських рішень	237
Розділ IV. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ОЗДОРОВЛЕННЯМ ОРГАНІЗАЦІЇ	249
Тема 11. Санація підприємства: цілі, завдання, принципи, види, форми, менеджмент та ефективність	249
11.1. Економічна сутність санації підприємств, основна мета, завдання та принципи її здійснення	249
11.2. Класична модель санації. план санації	254
11.3. Форми санації підприємства	262
11.4. Менеджмент санації	265
11.5. Аналіз підходів до оцінки ефективності санації	268
Тема 12. Використання контролінгу в управлінні санаційними процесами на підприємстві	274
12.1. Актуальність, сутність, задачі, види та функції контролінгу	274
12.2. Роль контролінгу в управлінні підприємством	282
12.3. Інформаційне забезпечення контролінгу	285
12.4. Інструменти оперативного контролінгу	286
12.5. Інструменти стратегічного контролінгу	294
12.6. Бюджетування як інструмент оперативного контролінгу	300
12.7. Використання аналізу відхилень для контролю виконання бюджетів на промисловому підприємстві	306
Розділ V. ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА КУРСУ «АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ»	318
Тема 13. Комплексна аналітична оцінка діяльності підприємств	318
13.1. Оцінка ймовірності банкрутства	318

13.2. Оцінка структури балансу підприємства	321
13.3. Аналіз фінансової стійкості підприємства	325
13.4. Аналіз операційної діяльності підприємства	327
13.5. Аналіз запасу фінансової стійкості.	332
13.6. Аналітична оцінка рішення про додаткове замовлення за ціною нижчою від собівартості продукції	338
Тема 14. Прийняття та обґрунтування управлінських рішень в анти- кризовому управлінні	341
14.1. Формування асортиментної політики	341
14.2. Вибір оптимальних інноваційно-інвестиційних рішень	344
14.3. Визначення і розподіл конкурсної майнової маси підприємст- ва-банкрута	348
Тема 15. Розробка бізнес-плану фінансового оздоровлення промисло- вого підприємства	351
15.1. Характеристика підприємства	351
15.2. Аналіз фінансово-господарської діяльності	352
15.3. Формування стратегічних цілей санації.	383
15.4. План маркетингу.	384
15.5. План виробництва	390
15.6. Організаційний план	393
15.7. Фінансовий план	395
15.8. Оцінка ефективності заходів, спрямованих на оздоровлення під- приємства	401
Розділ VI. ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ	405
Тема 16. Навчально-методичні вказівки до написання, розгляду та аналізу кейсів із курсу «Антикризове управління»	405
Тема 17. Ділова гра «Формування управлінських рішень для корегу- вання впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на діяль- ність організації (підприємства) в умовах кризи»	413
ЛІТЕРАТУРА	425
ДОДАТКИ	431
<i>Додаток 1. Однокритеріальні оцінки схильності підприємства до банк- рутства побудовані на основі дискримінантного аналізу</i>	431
<i>Додаток 2. Методики оцінки прогнозування банкрутства на основі фор- малізованих та неформалізованих критеріїв</i>	434
<i>Додаток 3. Алгоритм розрахунку фінансових показників</i>	441
<i>Додаток 4. Дослідження практики аналізу фінансового стану підприємств України за офіційними документами</i>	444

Проблема підвищення ефективності діяльності та уникнення банкрутства суб'єктів господарювання в Україні з кожним роком стає все більш актуальною, особливо це стосується промислового сектора. Спочатку на розвиток та діяльність підприємств негативно вплинула глибока структурна криза, яка вразила економіку України у 90-х роках. Максимальне зниження обсягів валового внутрішнього продукту відбулося у 1994 р. і склало — 22,9 %. Ця криза характеризувалась глибоким спадом виробництва в більшості галузей вітчизняної економіки, невирішеною проблемою взаємних неплатежів, нестабільною фінансовою ситуацією та збільшенням числа збиткових підприємств, що в свою чергу призвело до заборгованості виплати заробітної плати, відсутності самофінансування програм розвитку суб'єктів господарювання, зниження надходжень до державного бюджету.

Наступний негативний вплив на економіку України відбувся під дією світової фінансової кризи, яка розпочалась у 2007 р. Економіка України не готова була протистояти проявам світової кризи ні технологічно, ні технічно, а також економічно. Все це призвело до масштабної кризи в Україні та спричинило падіння вітчизняної економіки до такого рівня, який суттєво перевищив рівень зниження економічних показників більшості країн світу. Так, пікове зниження обсягів ВВП та обсягів промислового виробництва спостерігалось у 2009 році та відповідно складало 15,9 % та 21,9 %. Основною причиною вразливості економіки України до впливу світової фінансової кризи стала її відкритість (частка експорту у ВВП становить 50 %) та не достатня диверсифікованість. Тому експортноорієнтована модель економічного зростання виявилась вразливою до дії світової кризи та до зміни кон'юктури на світових ринках. Негативний ефект скорочення експорту аналогічно вплинула на загальну економічну динаміку. Також до причин, що призвели до спаду промислового виробництва можна віднести і такі: зниження

внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості через сповільнення приросту доходів та неможливістю залучення кредитних ресурсів; погіршення умов торгівлі на міжнародних ринках сировинних товарів; падіння платоспроможності підприємств, зростання витрат на основі складові собівартості.

В таких умовах та в умовах дії ринкової економіки діяльність багатьох ланок господарської системи супроводжується множинними ознаками кризи і тому проблема управління підприємством продовжує залишатися достатньо складною. Більшість підприємств не мають можливості своєчасно погашати свої поточні зобов'язання. Під впливом дії вище означених умов та проблем виникає потреба в розробці ефективного механізму управління підприємством і таким, на нашу думку, може бути антикризовий менеджмент.